

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: "Samorząd Miejski" (1921-1939) i jego dzieje

Author: Karol Makles

Citation style: Makles Karol. (2011). "Samorząd Miejski" (1921-1939) i jego dzieje. "Rocznik Historii Prasy Polskiej" (Z. 1-2 (2011), s. 89-109).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Samorząd Miejski (Urban
Local Government),
1921–1939

„Samorząd Miejski”
(1921–1939) i jego
dzieje

Institut Bibliotekoznawstwa
i Informacji Naukowej
Uniwersytet Śląski
pl. Sejmu Śląskiego 1
PL 40-032 Katowice

Karol
MAKLES

KEY WORDS

Polish press history, *Samorząd Miejski (Urban Local Government)* 1921–1939, Association of Polish Cities, Leon Władysław Biegeleisen, Władysław Kozłowski, Marcei Porowski, Adolf Suligowski

SŁOWA KLUCZOWE

Prasa polska — historia („Samorząd Miejski 1921–1939), prasa samorządowa, Związek Miast Polskich, Leon Władysław Biegeleisen, Władysław Kozłowski, Marcei Porowski, Adolf Suligowski

ABSTRACT

The periodical *Samorząd Miejski* was published regularly from May 1921 until the outbreak of World War II. The first part of the article outlines the role local government played on the Polish press market in the interwar period. This is followed by an account of the origins of the *Samorząd Miejski* (closely connected with the early days of the Association of Polish Cities and the activities of Adolf Suligowski) and a survey of its history under the editorship of Leon Władysław Biegeleisen, Henryk Grotowski, Władysław Kozłowski, and Marcei Porowski. The article assesses the impact of its successive editors and regular contributors on the profile of *Samorząd Miejski* and its thematic preferences. This assessment is rounded off with a formal analysis of the periodical's editorial profile and a brief survey of its themes.

ABSTRAKT

Czasopismo „Samorząd Miejski” ukazywało się nieprzerwanie od maja 1921 roku do wybuchu drugiej wojny światowej. W pierwszej części artykułu zarysowano miejsce prasy samorządowej na polskim rynku wydawniczym w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Omówiono, ściśle związaną ze Związkiem Miast Polskich i działalnością Adolfa Suligowskiego, genezę powstania „Samorządu Miejskiego”. Opisano: dzieje czasopisma, redaktorów (Leona Władysława Biegeleisena, Henryka Grotowskiego, Władysława Kozłowskiego, Marcelego Porowskiego) i ich wpływ na kształt czasopisma, autorów z nim związanych, tematykę poruszaną na jego łamach. Poddano też „Samorząd Miejski” analizie formalno-wydawniczej oraz zarysowano tematykę w nim poruszaną.

Streszczenie

W 1917 roku, z inicjatywy Adolfa Mściława Suligowskiego, powołano do życia organizację skupiającą miasta polskie. Działała ona początkowo jako Związek Miast Królestwa Polskiego, a po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku przemianowana została na Związek Miast Polskich (dalej skrót ZMP). Organizacja ta skupiała i była przedstawicielem niemal wszystkich miast Rzeczypospolitej Polskiej. Realizując cele statutowe Związku, w maju 1921 roku rozpoczęto wydawanie organu prasowego zatytułowanego „Samorząd Miejski” (dalej skrót SM). Czasopismo, mimo wielu problemów, ukazywało się aż do wybuchu II wojny światowej. Na łamach SM publikowano oryginalne artykuły, rozprawy naukowe, przeglądy prawne (np. ustaw, rozporządzeń, orzeczeń Sądu Najwyższego), informowano o działalności ZMP oraz innych organizacji działalnością związanych ze sprawami miejskimi i samorządowymi, a także stale przygotowywano bardzo cenne zestawienia bibliograficzne. Tematyka poruszana na łamach pisma była interdyscyplinarna, a jej punktem wspólnym były zagadnienia municypalne oraz samorządowe zarówno polskie, jak i zagraniczne. Czytelnikami pisma byli działacze miejscy, samorządowcy, specjaliści — zarówno teoretycy, jak praktycy — nauk powiązanych z zagadnieniami urbanizacyjnymi, gospodarką komunalną, ustrojem i prawoznawstwem miejskim. Mimo stałego nadzoru merytoryczno-finansowego ZMP nad SM na obraz periodyku największy wpływ mieli — posiadający dużą autonomię kształtowania pisma — redaktorzy (Leon Władysław Biegeleisen, Henryk Grotowski, Władysław Kozłowski, Marcei Porowski). Przez pryzmat ich działalności zarysowano więc dzieje tytułu, gdyż wraz ze zmianami redaktorów następowała ewolucja SM. W omawianym periodyku publikowali wysoko wykwalifikowani teoretycy i praktycy związani z szeroko pojętymi sprawami municypalnymi. Połączenie to dało efekt nadzwyczajny, którym było wartościowe i atrakcyjne pismo. Dla lepszego zobrazowania dziejów SM artykuł uzupełniony został elementami analizy formalnowydawniczej, która obrazuje ewolucję periodyku w ciągu dwudziestolecia międzywojennego.

Czasopismo „Samorząd Miejski”, ukazujące się w okresie międzywojennym (1921–1939), z różnymi podtytułami, jako organ prasowy Związku Miast Polskich, było nierozzerwalnie związane z tą instytucją. Informuje o tym, znajdujący się na oprawie rocznika pierwszego, podtytuł „Miesięcznik Związku Miast Polskich poświęcony sprawom samorządu miast w Polsce”, ale przekonuje też tematyka poruszana na łamach periodyku¹.

Obok „Samorządu Miejskiego” na terenie Rzeczypospolitej ukazywały się inne tytuły prasy o charakterze samorządowym. Były nimi choćby: „Głos Miast”, „Gmina”, „Nasza Gmina”, „Samorząd”, „Samorząd Terytorialny” czy „Wiadomości Budowlane Miejskie”. Określenie udziału czasopism o charakterze miejskim i samorządowym na rynku prasowym jest rzeczą niełatwą, gdyż brak jest pełnych statystyk, a istniejące są niespójne odnośnie do tematycznego podziału prasy².

Mimo niepełnych danych można uznać, że znaczenie prasy samorządowej i zainteresowanie nią rosło. W 1937 roku miała prawie 5% udziału w rynku wszystkich wydawnictw periodycznych (zob. tabela 1.).

¹ Artykuł oparty jest na wynikach badań autora, tj. pracy magisterskiej pt. *„Samorząd Miejski” (1921–1939) — próba monografii bibliograficznej*, napisanej w Zakładzie Historii Książki w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego, pod kierunkiem prof. Danuty Sieradzkiej, oraz działań badawczych prowadzonych obecnie.

² Nie wiadomo, jakimi kryteriami kierowali się pracownicy Głównego Urzędu Statystycznego, dzieląc w rocznikach statystycznych periodyki o tematyce miejskiej i samorządowej na czasopisma urzędowe, samorządowe i spółdzielcze; zob. np. „Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej”, Warszawa 1930, s. 426.

Tabela 1.

Ogół wydanych czasopism w latach 1920–1937, z uwzględnieniem czasopism samorządowych

Rok	Ogół	Czas. sam.	Udział czas. sam. w rynku
1920/22	1255*	7**	0,56%
1923	815*		
1924	1158*	11**	0,95%
1925	1606	18	1,12%
1926	1771	29	1,63%
1927	1975	33	1,67%
1928	2353	50	2,12%
1929	2329	51	2,19%
1930	1972	–	–
1931	2016	–	–
1932	1831	–	–
1933	1855	–	–
1934	1859	–	–
1935	2186	117	4,09%
1936	2583	124	4,80%
1937	2692	132	4,90%

* Dane dotyczą ruchu czasopism „zarejestrowanych”.

** Dane na podstawie: „Spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej”, Warszawa 1921; Spis Gazet i Czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz Katalog Reklamowy”, Warszawa 1924–1925.

Źródło: Centralna Biblioteka Statystyczna Głównego Urzędu Statystycznego „Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej”, Warszawa 1924–1930; „Mały Rocznik Statystyczny”, Warszawa 1930–1939; „Spis Gazet i Czasopism Rzeczypospolitej Polskiej”, Warszawa 1921; „Spis Gazet i Czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz Katalog Reklamowy”, Warszawa 1924–1925; *Historia Polski w liczbach. Państwo. Społeczeństwo*, t. 1., red. A. Jezierski, A. Wyczański, Warszawa 2003.

Organizacja, która była wydawcą „Samorządu Miejskiego”, powstała w 1917 roku i działała nieprzerwanie aż do wybuchu II wojny światowej. Idea założenia Związku Miast Polskich (ZMP) sięgała jeszcze czasów zaborów. Inicjatorem podejmującym wcześniej próby stworzenia organizacji skupiającej miasta polskie był profesor Adolf Mściśław Suligowski³, który w Warszawie w dniach 19–21 XI 1917 roku

³ A.M. Suligowski (1849–1932), patriota, działacz niepodległościowy, wybitny adwokat warszawski i uczony prawnik administratywista (profesor honorowy Uniwersytetu Warszawskiego i doktor honoris causa Uniwersytetu Lwowskiego). Suligowski jest autorem wielu prac naukowych oraz wysoko cenionego dzieła bibliograficznego *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku. Poprzedzona słowem wstępnym i rzutem oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku*. Pracę wydano w Warszawie, w roku 1911, nakładem i drukiem Michała Arcta. Jest to jedna z najważniejszych bibliografii specjalnych z początku XX wieku. Józef Korpała wymienia ją jako jedną z podstawowych bibliografii polskich; zob. J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, s. 199, 285, 332; K. Pol, *Adv. Adolf Suligowski (1849–1932)*, „Palestra. Pismo adwokatury polskiej” 11–12/2001, <http://www.palestra.pl/index.php?go=artykul&id=538> (dostęp online 3 stycznia 2010 r.).

zainicjował zjazd przedstawicieli ponad 20 miast. W ostatnim dniu zjazdu podpisano akt założenia Związku Miast Królestwa Polskiego. Podpisy złożyli przedstawiciele 16 miast posiadający wymagane pełnomocnictwa⁴. Po odzyskaniu niepodległości Polski, na II Zjeździe w 1919 roku zmieniono nazwę na ZMP⁵.

Pierwszym prezesem ZMP został A. Suligowski, który pełnił tę funkcję od 8 XII 1917 do 8 XII 1919 roku⁶. Powołano także Biuro Związku Miast, którego dyrektorem został Michał Terech. Służyło ono miastom pomocą, radami, wskazówkami, było także mediatorem w zatargach z władzami państwowymi. Nierzadko zajmowało się komentowaniem i tłumaczeniem dekretów lub ustaw sejmowych⁷. Z początku w działalności Związku brały udział miasta znajdujące się w granicach Królestwa Polskiego (Królestwa Kongresowego). Dostyc szybko liczba miast będących członkami Związku rosła. Wpływ na to miało z pewnością odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku. W *Sprawozdaniu Związku za okres 1 IV 1938 roku – 1 IV 1939 roku* pojawiają się dane obrazujące, że w 1939 roku, na ogólną liczbę 611 miast w Polsce, aż 515 należało do Związku, czyli 84,2%. Dane szacunkowe dotyczące ludności wykazywały, że organizacja reprezentowała miasta o łącznej liczbie 8 297 278 osób, co procentowo dawało 94,7% ogółu mieszkańców miast Polski⁸. Można więc powiedzieć, że organizacja skupiała i reprezentowała głos większości polskich miast.

Najistotniejszym dokumentem określającym strukturę organizacyjną, cele, formy i narzędzia działania był, kilkakrotnie nowelizowany, statut⁹. Przyjęty na

⁴ Do miast-założycieli Związku należała: Warszawa, Lublin, Kalisz, Płock, Kielce, Łomża, Piotrków Trybunalski, Łódź, Częstochowa, Sosnowiec, Jędrzejów, Radzymin, Nowy Dwór, Otwock, Chełm, Włocławek; zob. R. Szwed, *Centralne związki samorządowe w Polsce (1917–2003). Związek Miast Polskich. Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej — Związek Powiatów Polskich. Związek Gmin Wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej*, Częstochowa 2003, s. 13.

⁵ Tamże.

⁶ Następnymi prezesami byli Artur Śliwiński (8 XII 1919 – 6 I 1920), po nim Jarogniew Drwęski (6 I 1920 – 14 IX 1921), Piotr Drzewiecki (20 XI 1921 – I 1922), Jan Kanty Fedorowicz (I 1922 – 8 IX 1922), Stanisław Nowodworski (8 IX 1922 – XII 1922), pełniący obowiązki (25 II 1923 – 24 X 1927), Zygmund Słomiński (24 X 1927 – 4 X 1934), Stefan Starzyński (4 X 1934 – 1 X 1939); zob. R. Szwed, *Prezesa Związku Miast Polskich, [w:] Samorządowa Rzeczpospolita 1918–1939. Wybór artykułów*, Częstochowa 2000, s. 138–151.

⁷ W trakcie swego istnienia Biuro przechodziło różnorodne zmiany organizacyjne. Z upływem czasu kompetencje tej jednostki rosły. W 1928 roku komórka zatrudniała 15 osób, w 1935 — 27, w 1937 — 35, w 1938 — 30, w 1939 — 33. Byli to wysoko wykwalifikowani pracownicy z różnych dziedzin związanych ze sprawami komunalnymi; informacje na podstawie publikowanych w „Samorządzie Miejskim” *Sprawozdań z działalności Związku Miast Polskich*.

⁸ Informacje pochodzą ze *Sprawozdania z działalności Związku Miast Polskich za okres 1.IV.1938 – 1.IV.1939*, „Samorząd Miejski” 10–11/1939, s. 799.

⁹ Ze względu na zmiany administracyjne, gospodarcze i polityczne statut, po uchwaleniu w 1917 roku, zmieniano podczas zgromadzeń ogólnych w roku 1919, 1920, 1922, 1927 i 1931; tekst ostatniego statutu zob. R. Szwed, *Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918–1939. Wybór materiałów źródłowych*, Częstochowa 2000, s. 600–615.

I Zjeździe statut, po konsultacji z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i wprowadzeniu poprawek proponowanych przez władze, zatwierdzono na II Zjeździe Przedstawicieli Miast Polskich, który odbył się ponownie w Warszawie 4–6 stycznia 1919 roku.

W statucie znalazł się rozbudowany zapis dotyczący celów Związku. Głównym celem była troska o dobrobyt miast. Szczegółowymi zaś między innymi: „wzajemne informowanie się o pracach i poczynaniach w zakresie samorządu”, „koncentrowanie pracy naukowej w dziedzinie teorii i praktyki”, „założenie i prowadzenie Biura Informacyjnego dla spraw miejskich”, „wydawanie organu poświęconego sprawom miejskim oraz rozpraw z dziedziny samorządu, materiałów statystycznych o życiu komunalnym, a także gromadzenie biblioteki z zakresu spraw komunalnych”, „kształcenie teoretyczne i praktyczne urzędników komunalnych, urządzenie odpowiednich kursów i ekspedycji naukowych po kraju i zagranicą” oraz „występowanie z wnioskami do władz państwowych w sprawach ustawodawstwa municypalnego”¹⁰.

Już więc w 1919 roku przedstawiciele Miast Polskich odczuwali potrzebę posiadania własnego organu prasowego, który wydawał się nieodzownym narzędziem realizacji celów statutowych. Wydawnictwo, jako jedna z najszybszych form komunikowania, dawało możliwość publikacji wyników prac naukowych dotyczących spraw samorządowych, informowania o organizowanych inicjatywach i stało się miejscem publicznej dyskusji z władzami w sprawach legislacyjnych. Tym bardziej, że ZMP od początku swego istnienia wykazywał dużą aktywność wydawniczą. Już w pierwszym roku działalności, w niepodległej Polsce, nakładem własnym ZMP ukazało się 7 wydawnictw¹¹.

Na odbywającym się 4-6 I 1920 roku w Warszawie IV Zjeździe nadzwyczajnym ZMP w swym przemówieniu profesor prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim i wiceprezydent Lwowa Marceli Chlamtacz¹² „nawoływał do utrzymania stałego kontaktu między członkami drogą wydawania stałego czasopisma”¹³. Ryszard Szwed twierdzi nawet, że „podjęto uchwałę o wydawaniu czasopisma »Samorząd Miejski« jako or-

¹⁰ R. Szwed, *Centralne związki samorządowe w Polsce (1917–2003)*..., s. 14.

¹¹ Były to: *Księga Pamiątkowa 1-go Zjazdu Przedstawicieli miast Królestwa Polskiego, odbytego w Warszawie w dn. 19, 20 i 21 listopada 1917 r.*, Rudolfa Sikorskiego *O wewnętrznej organizacji Magistratów*, Stanisława Kopczyńskiego *Co samorzady dla higieny szkolnej zrobiły, a co zrobić powinny*, Ludwika Krzywickiego *Organizacja statystyki miejskiej*, Edwarda Grabowskiego *O potrzebie i znaczeniu statystyki miejskiej*, Michała Synoradzkiego *Stan własności nieruchomości w Warszawie wobec projektu Rządu Polskiego. O ochronie lokalów* oraz Michała Terecha *Ustawy i przepisy podatkowe w miastach. Podatki w Warszawie*. Część opublikowanych rozpraw miała charakter informacyjny; zob. [H. Grotowski], *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1917–1927)*, „Samorząd Miejski” 9/1927, s. 630.

¹² Zob. A. Peretiatkowicz, M. Sobeski, *Współczesna kultura polska. Nauka — literatura — sztuka. Życiorysy uczonych, literatów i artystów z wyszczególnieniem ich prac*, Poznań 1932, s. 27; *Czy wiesz kto to jest?*, t. 1, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 97.

¹³ [H. Grotowski], *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1917–1927)*..., s. 637.

ganu prasowego Związku”. Nie wiadomo jednak, na jakiej podstawie oparto to przypuszczenie¹⁴.

W czasie gdy zmieniały się władze Biura Związku¹⁵, zaczął ukazywać się „Biuletyn Zarządu Związku Miast”. Miał on charakter informacyjny i wychodził nieregularnie, pod kierownictwem Władysława Kozłowskiego. Biuro Związku zostało przeorganizowane i rozbudowane, co pozwoliło usprawnić i rozszerzyć działalność. Stworzono archiwum biura oraz bibliotekę.

W marcu 1921 roku biuro Związku zaprzestało redagowania „Biuletynu Zarządu Związku Miast”, albowiem decyzją Zjazdu Miast zaczęto wydawać miesięcznik „Samorząd Miejski” jako organ prasowy Związku. Duży wpływ na tak szybkie wprowadzenie decyzji w życie miało ogromne zainteresowanie „Biuletynem” oraz innymi publikacjami Związku¹⁶.

Zanim pojawiło się nowe czasopismo, istotne dla jego genezy było inne wydawnictwo. Chodzi o „Samorząd Miejski. Miesięcznik poświęcony sprawom samorządu miast w Polsce”, z 1918 roku, zarejestrowany jeszcze w czasie I wojny światowej, kiedy Warszawę zajmowali Niemcy, przez Towarzystwo Popierania Wiedzy Komunalnej¹⁷.

Wydawnictwo przygotowane zostało przez Komitet Redakcyjny, w którego skład weszli: Alfons Kühn, Stefan Litauer, Franciszek Sokal, Teodor Toeplitz i Józef Zawadzki¹⁸. Tłoczono je w drukarni K. Kowalewskiego w Warszawie, przy ul. Piękną 15. Biuro redakcji i administracji mieściło się w magistracie stołecznym. Tytuł miał ukazywać się jako miesięcznik, o objętości 4–6 arkuszy druku, oraz zawierać działy, obejmujące artykuły teoretyczne i praktyczne, dotyczące spraw samorządu miejskiego, streszczenia istotniejszych publikacji polskich i zagranicznych, oceny i sprawozdania prac o tematyce samorządowej, dział korespondencji z miast polskich oraz kronikę wydarzeń. Czasopismo miało aspiracje, by stać się głosem wszystkich samorządów miejskich, swoistym forum informacyjno-dyskusyjnym¹⁹. W numerze znalazła

¹⁴ R. Szwed, *Centralne związki samorządowe w Polsce (1917–2003)*..., s. 17; w innym artykule Szwed pisze, że: „podjęto decyzję o wydawaniu stałego czasopisma, jako organu prasowego Związku Miast Polskich”; R. Szwed, *Ogólne Zebrania (Zjazdy) Związku Miast Polskich (1917–1939)*..., s. 120.

¹⁵ Na miejsce ustępującego (1 VI 1920 roku) Terecha powołano w drodze konkursu nowego dyrektora Biura Związku Władysława Kozłowskiego, pełniącego swe obowiązki od 1 VII 1920 roku; zob. [H. Grotowski], *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1917–1927)*..., s. 693.

¹⁶ Zob. [H. Grotowski], *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1917–1929)*..., s. 642; R. Szwed, *Centralne związki samorządowe w Polsce (1917–2003)*..., s. 50–51.

¹⁷ Założycielami Towarzystwa byli: Kazimierz Bączkiewicz, Piotr Drzewiecki, Zygmund Chmielewski, Zdzisław Lubomirski, Edward Natanson, Władysław Piechowski, A. Suligowski, Teodor Toeplitz, Józef Zawadzki i Kazimierz Życki. Duża część założycieli działała w tworzącym się ZMP oraz publikowała w dotychczasowym periodyku Związku.

¹⁸ Informacje pochodzą ze stopki redakcyjnej, umieszczonej na 3. stronie okładki „Samorządu Miejskiego” 1/1918.

¹⁹ Zob. *Od redakcji*, „Samorząd Miejski” 1/1918, s. 1–3.

zła się notka redakcji, 4 artykuły, 2 sprawozdania²⁰, dział bibliograficzny²¹ i kronika. Dołączony został także *Statut* Towarzystwa.

To zjawisko wydawnicze było z pewnością wzorem dla ukazującego się od 1921 roku „Samorządu Miejskiego”. Jak już wspomniałem, osoby związane z Towarzystwem Wspierania Wiedzy Komunalnej działały w ZMP. Część z wymienionych pełniła funkcję prezesowską (P. Drzewicki i A. Suligowski) bądź wchodziła w skład zarządu lub organów uchwałodawczych (R. Sikorski, T. Toeplitz i J. Zawadzki). Osoby, które w 1918 roku redagowały „Samorząd Miejski” i publikowały na jego łamach, miały bez wątpienia wpływ na kształt prasowego organu ZMP. Prawie wszyscy publikowali potem w wydawanym od 1921 roku periodyku. Można więc powiedzieć, że zarówno pod względem personalnym, jak i treściowym oba czasopisma są jednorodne.

Przeprowadzając formalnowydawniczą analizę porównawczą omawianych wydawnictw, dostrzegłem wiele podobieństw. Najbardziej widoczne są podobieństwa szaty graficznej (dobór czcionek), kompozycji wydawniczej (układ spisu treści), formatu, objętości (4–6 arkuszy), sposobu kolportażu (preferowanie prenumeraty) i cyklu wydawniczego (miesięcznik)²².

Mimo tak wielu cech łączących obydwie pisma nie można traktować ich jako jedno. Różnią je głównie instytucje sprawcze o odmiennym zakresie działania. Najważniejsze jednak jest to, że numer „Samorządu Miejskiego” z kwietnia 1918 roku był publikacją, na której w niemałej części wzorowali się organizatorzy (współpracownicy i redaktorzy), będący w większości delegatami miast członkowskich prasowego organu ZMP.

Pierwszy zeszyt miesięcznika „Samorząd Miejski” ukazał się w maju 1921 roku²³. Redaktorem został, wspominany wcześniej, dyrektor Biura ZMP — W. Kozło-

²⁰ Zob. J. Zawadzki, *Przyszłość samorządu w Polsce*, s. 4–8; S. Litauer, *Obecny stan nauki o prawach samorządu miejskiego*, s. 9–17; R. Sikorski, *O zewnętrznej organizacji Magistratu*, s. 18–54; A. Kühn, *O potrzebach Warszawy w zakresie inżynierskim i budowlanym*, s. 55–71; *Sprawozdanie ze Zjazdu Związku Miast Królestwa Polskiego*, s. 72–76; *Sprawozdanie Prezesa Związku większych miast Królestwa Polskiego*, s. 77–85.

²¹ Zawierał omówienia trzech wydawnictw: A. Kroński, *Ustrój komunalny miast*, miesięcznika redagowanego przez L. W. Biegeleisen, „Odbudowa kraju” oraz książki zbiorowej *Recht, Verwaltung und Politik im Neuen Deutschland*.

²² Wszystkie informacje dotyczące tego „Samorządu Miejskiego”, który ukazał się tylko raz — w kwietniu 1918 roku, uzyskane zostały na podstawie analizy egzemplarza archiwalnego.

²³ W latach 1921–1927 r. zeszyty drukowane były w drukarni i czcionkami F. Kasprzykiewicza w Warszawie, przy ul. Miodowej 23. W 1922 roku zmienia się nazwa drukarni na „Zakłady Graficzne — WUZET”, tam SM drukowany jest do końca 1927 roku. Od zeszytu 1/1928 SM ukazywał się w Drukarni Zrzeszenia Samorządów Powiatowych (Warszawa, ul. Leszczyńska 6). Kolejna zmiana drukarni następuje od zeszytu 13/1930. Do zeszytu 7/1931 czasopismo ukazywało się czcionkami i drukiem Zakładów Graficznych Pracowników Drukarskich (Warszawa, ul. Nowy świat 54). Zeszyty 8/1931–3/1936 tłoczone były w Drukarni Samorządowego Instytutu Wydawniczego mieszczącej się w Warszawie przy ul. Dobrej 28. Tylko jeden (zeszyt 4/1936) wydrukowany został w Polskiej Drukarni Nakładowej mającej swą siedzibę w Warszawie przy ul. Senatorskiej 17. Związane to było, jak głosi informacja pod spisem treści, między innymi ze strajkiem drukarzy i trudnościami technicznymi. Ponownie od zeszytu 5/1936 do wybuchu II wojny światowej czasopismo ukazuje się drukiem i czcionkami Drukarni Samorządowego Instytutu Wydawniczego.

wski²⁴. Natomiast na oprawie czasopisma widnieje informacja, że jest on „redaktorem odpowiedzialnym”. Ma to związek z faktem, że przygotowaniem zeszytu zajmowali się także pracownicy biura, których personalia nie są znane. Do kompetencji administracji wydawnictwa należały zapewne sprawy związane z kolportażem, kontaktami z drukarnią, odpowiadanie na korespondencję oraz niewykluczone, że przygotowanie niektórych informacji, publikowanych później na łamach periodyku.

Prawdopodobnie wpływ na obraz czasopisma mieli też współpracownicy, to jest publikujący tu autorzy. Nie sposób nie wymienić — wzmiankowanych już — R. Sikorskiego, T. Toeplitza czy J. Zawadzkiego, którzy mieli wcześniejsze doświadczenia redakcyjne w wydawnictwie z 1918 roku.

Kozłowski był osobą niezwykle predestynowaną do roli redaktora²⁵. Znał zarówno tajniki pracy dziennikarsko-publicystycznej, jak i żywo był związany ze sprawami samorządowymi. Przypuszczam, że to głównie jemu można zawdzięczać kształt i strukturę²⁶ pierwszego rocznika czy też tomu, bo jako tomy były przez pewien czas określane przez redakcję i administrację roczniki „Samorządu Miejskiego” (dalej skrót — SM).

W pierwszym roku ukazywania się wyszło 5 zeszytów, zawierających w sumie 19 artykułów i rozpraw naukowych, teksty ustaw i rozporządzeń, sprawo-

²⁴ Przez dziewiętnaście lat ukazywania się periodyku poza W. Kozłowskim redaktorami byli: Henryk Grotowski (1/1922–12/1928), Leon Władysław Biegeleisen (1/1929–12/1929), Marcei Porowski (1/1930–9/1939).

Niektóre zagadnienia do tej pory poruszone, a wraz z nimi sformułowania, znalazły się w moim artykule opublikowanym w „Studiach Bibliologicznych”, t. 19: *Zagadnienia wydawnicze — dzieje książki, prasy i bibliotek*, red. A. Sitkova, Katowice 2011, s. 88–99, a zatytułowanym *Zagadnienia bibliograficzne na łamach „Samorządu Miejskiego” (1921–1939)*. Wspomniane zagadnienia znalazły się na s. 88–92.

²⁵ W. Kozłowski, ur. 11 XII 1893 roku w Warszawie. Był absolwentem warszawskiej Szkoły Realnej Witolda Wróblewskiego. Studiował na Wydziale Chemii Politechnicznej w Brnie. Ukończył w 1921 r. Szkołę Nauk Politycznych w Warszawie. W tym czasie był członkiem organizacji „Pet” i „Zet”. W latach 1915–1916 służył w Legionach Polskich. W 1920 roku stanął jako ochotnik wojska polskiego. W latach 1916–1918 pracował w Centralnym Towarzystwie Rolniczym, następnie od 1928 roku jako starszy referent Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Był sekretarzem generalnym w Warszawskim Towarzystwie Ubezpieczeniowym „Patria-Varsovie” i sekretarzem generalnym oraz członkiem zarządu Związku Zakładów Ubezpieczeniowych w Polsce. Pełnił funkcję dyrektora i członka zarządu Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Kotwica”. Wśród organizacji, w których się udzielał, warto podkreślić jest Stowarzyszenie Dziennikarzy i Publicystów. Ważna była także działalność wydawnicza (liczne artykuły i prace z dziedziny ubezpieczeń, samorządu oraz o tematyce społeczno-wychowawczej, które opublikowane były w prasie fachowej i codziennej). Ciekawym jest fakt, że Kozłowski poza zakładaniem SM stworzył „Przegląd Ubezpieczeniowy”; Biogram przytaczam za: *Czy wiesz kto to jest? Uzupełnienia i sprostowania*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 157.

²⁶ Na łamach SM (1/1921, 3–4/1921) pojawił się wprowadzony przez redaktora układ dzielący czasopismo na dziewięć działów numerowanych cyframi rzymskimi. Były to: *I. Zagadnienia prawodawcze, II. Gospodarka miejska, III. Teksty ustaw i rozporządzeń, IV. Działalność poszczególnych miast, V. Orzeczenia Sądu Najwyższego, VI. Sprawozdania z działalności Związku Miast, VII. Kronika, VIII. Pośrednictwo Pracy, IX. Przegląd prasy i bibliografia*.

zdania z działalności ZMP, kronikę, oferty pracy, przegląd prasy i bibliografię. Zeszyty wydawane były z założeniem, że będą oprawiane w całość. Świadczy o tym jedna z notatek redakcji: „przy oprawie poszczególnych zeszytów w jeden rocznik należy usunąć kartę tytułową z wykazem treści każdego zeszytu, umieszczając wykaz treści tomu pierwszego wraz z kartą tytułową”²⁷. W każdym z zeszytów pojawiają się informacje *Od redakcji*, na pierwszej stronie każdego zeszytu, oraz — na ostatniej — *Od administracji*. Redakcja i administracja zajmowały się także, przez cały czas ukazywania się periodyku, przygotowaniem informacji bieżących, związanych z działalnością Związku, życiem miast, ważnymi dla samorządowców wydarzeniami gospodarczo-politycznymi oraz ustawodawstwem. Najwięcej informacji związanych z SM przynoszą jednak notki i artykuły *Od redakcji* i *Od administracji*. Te pierwsze, w zeszytach 1–4, dotyczą danych na temat periodyzacji, struktury działowej i objętości wydawnictwa. Zawarte było tu zaproszenie do współpracy, a także nadsyłania wydawnictw miejskich, materiałów związanych z działalnością rad miejskich i magistratów.

W zeszytcie 5 „notka” redakcyjna poświęcona była — zapewne ze względu na fakt, że periodyk nie cieszył się dostatecznym zainteresowaniem ze strony miast członkowskich (brak zgłoszeń prenumeraty) — przypomnieniu o uchwale V Zjazdu ZMP, obligującej każdą zrzeszoną jednostkę administracyjną do nabywania, również w formie prenumeraty, przynajmniej 5 egzemplarzy. Przekazywane przez administrację informacje dotyczyły reklam oraz warunków i cen prenumeraty, a także zawierały dane dotyczące lokalizacji redakcji i administracji²⁸. To, jak wydawnictwo było finansowane w ciągu roku, obrazuje wiadomość zamieszczona w cytowanym już parokrotnie artykule Henryka Grotowskiego:

całkowicie uregulowało składki spośród 373 miast: 129 miast, częściowo wpłaciły składki 182 miasta; całkowicie zalegało — 62 miast. Wysokość zaległych składek na rok przyszedł, tj. 1922, wyniosła przeszło 33% preliminowanej sumy, co przy szczególnie ostrym i gwałtownym kryzysie gospodarczym w r. 1921 wyniosło faktycznie wiele więcej i odbić się musiało jeszcze bardziej hamująco na działalności Związku niż w roku ubiegłym.²⁹

Problem zalegania z opłatami za prenumeratę nie był związany z brakiem zainteresowania tak potrzebnym wydawnictwem, ale był wyrazem trudnej sytuacji gospodarczej, która odbiła się na budżetach miejskich. Nie lada umiejętności gospodarowania wymagało utrzymanie czasopisma z tak wielkimi zaległościami finansowymi.

²⁷ *Treść tomu pierwszego (maj–grudzień 1921 r.)*, dodatek do SM 5/1921, s. I–IV.

²⁸ Redakcja i administracja zawsze miały ten sam adres, choć kilkakrotnie wraz ze zmianami lokalizacji biura ZMP przeprowadzano też biura opracowujące SM. Zawsze też redakcja mieściła się w Warszawie: do roku 1925 przy ulicy Miodowej 7, w latach 1925–1931 przy ul. Mazowieckiej 7, w latach 1931–1937 w al. Ujazdowskich 47 i w latach 1937–1939 przy ul. Zgody 10.

²⁹ [H. Grotowski] *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1917–1927)*..., s. 643.

W roku 1922 W. Kozłowski został wybrany na dyrektora ZMP, zrezygnował więc ze stanowiska dyrektora Biura Związku oraz z prowadzenia SM. Na opuszczone miejsce powołano H. Grotowskiego³⁰, który objął obie zwolnione funkcje oraz rozpoczął reorganizację czasopisma i biura Związku. Podkreślić trzeba, że część lat, na które przypadło Grotowskiemu redagowanie³¹ periodyku, było najtrudniejszym okresem w jego historii. Pogłębiająca się recesja finansowa wpłynęła w latach 1922–1924 na „ewolucję” (wg określenia SM) czy też (jak uważam) osłabienie aktywności wydawnictwa ZMP. W pierwszym półroczu 1922 roku czasopismo — w zamierzeniu redakcji i administracji — nadal ukazywać miało się jako miesięcznik, wyrównujący zaległości w wydawaniu poszczególnych numerów. W jednym ze sprawozdań (za okres pierwszego półroczia 1922 roku) widniała informacja, że „wydano trzy zeszyty”.

Dopiero w drugiej części roku pojawił się jeszcze jeden. Następnie ukazały się 4 podwójne zeszyty: 1–2 — za styczeń–luty, 3–4 — za marzec–kwiecień, 5–6 — za maj–czerwiec oraz 7–8 — lipiec–sierpień³². Taki stan potwierdził SM, informując, że wydawany dotąd miesięcznik zmieniono na kwartalnik. Jako jedyne powody podano „zmianę układu” oraz „usiłowanie podniesienia poziomu czasopisma” (nowością był „wykaz materiałów ustawodawczych” i „bibliografia”). Podkreślono też, że periodyk cieszy się coraz większym zainteresowaniem³³. Jednoznacznie na „ewolucję” wpłynął brak pieniędzy.

W roku następnym SM przeżył kulminację kryzysu, czyli kontynuację „ewolucji”. W zamierzeniu redakcji periodyk miał być dalej kwartalnikiem, jednak przez cały rok udało się wydać tylko jeden zeszyt, dotyczący ustawy miejskiej. Zmieniono podtytuł na „Organ Związku Miast Polskich. Poświęcony sprawom samorządu miast w Polsce”. Jak sądzę, kwartalnik ukazał się na początku 1924 roku. Swoje przypuszczenie opieram na notce redakcji czasopisma, która jest podsumowaniem całego roku, jako czasu „ogólnego przesilenia i spustoszenia”, gwałtownej, a zarazem stałej dewaluacji, uniemożliwiającej pokrycie wydatków związanych z wydawnictwem. Redakcja podała, że dla całości problemów finansowych miało znaczenie to, że ilość preliminowanych opłat prenumeraty została zrealizowana zaledwie w 1/5. W związku z powyższym doszło nawet do sytuacji, w której pod znakiem za pytania była dalsza egzystencja prasowego organu Związku. Losy periodyku rozstrzygnęły się na VII Ogólnym Zjeździe ZMP, odbywającym się w Katowicach (8–9 września 1923 roku). Zebranie podjęło uchwałę o obowiązkach prenumeraty SM sto-

³⁰ Grotowski redagował „Samorząd Miejski” w latach 1922–1928.

³¹ Zaszła zmiana — dawny „redaktor odpowiedzialny” Grotowski pojawił się jako „redaktor”.

³² Zob. *Sprawozdanie z działalności Związku Miast Polskich za czas od 1 stycznia do 1 kwietnia 1922 r.*, SM 3–4/1922, s. 256–261; *Sprawozdanie z działalności Związku Miast Polskich za okres od 1 stycznia do 1 sierpnia 1922 r.*, SM 5–6/1922, s. 598–605.

³³ Zob. [H. Grotowski], *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1917–1927)...*, s. 649–650.

sunkowo do liczby ludności³⁴. Ten zabieg formalny miał w swym założeniu rozwiązać problemy finansowe, z którymi SM borykał się od samego początku, oraz sprawić, by wpływy z prenumeraty i ogłoszeń bilansowały koszty wydawania czasopisma, w tym także utrzymanie agend Biura Związku, opracowujących kolejne wydania.

Był to dla periodyku moment zwrotny. Od roku 1924 czasopismo miało, po rocznej przerwie, ukazywać się ponownie jako miesięcznik. Nie udało się tego zamierzenia zrealizować do końca, gdyż przez cały rok wyszły tylko 4 zeszyty, każdy za trzy miesiące. Praktycznie więc był to kwartalnik³⁵. Niezrealizowanie planów wiązało się z niekorzystnymi warunkami ekonomicznymi panującymi w kraju oraz z nieuregulowanymi zaległościami finansowymi za prenumeratę. W SM pojawiło się, choć nie kosztem artykułów i rozpraw fachowych, więcej informacji bieżących, dotyczących działalności miast, gospodarstwa społecznego, skarbowości oraz statystyki miejskiej. Redakcja zapowiedziała także wprowadzenie rozbudowanego działu *Tablettes Documentaires Municipales*³⁶, „bibliografii bieżącej czasopism krajowych i zagranicznych, poświęconych sprawom administracji miejskiej”. Trzeba dodać, że w omawianym okresie można też zaobserwować ożywioną aktywność reklamową, która dotychczas była sprawą marginalną³⁷.

Podsumowując czwarty rok ukazywania się czasopisma, należy podkreślić, że redakcja i administracja dołożyły, mimo wielu trudności, wszelkich starań, by czasopismo powróciło, w najbardziej zbliżonym kształcie, do formuły wydawnictwa z roku 1921.

Udało się tego dokonać w piątym roku ukazywania się periodyku (1925), który w dalszym ciągu redagowany był przez H. Grotowskiego i wychodził już regularnie co miesiąc, w znacznie zwiększonej objętości³⁸. Kolejnej zmianie uległ, wraz z modyfikacją profilu, podtytuł wydawnictwa, przyjmując brzmienie „Miesięcznik. Organ Związku Miast Polskich. Poświęcony sprawom samorządu miast w Polsce i sprawom gospodarstwa krajowego”. Już w pierwszym zeszycie znalazł się rozbudowany dział bibliograficzny, z wstępem opracowanym przez redakcję, która była w stanie realizować założony pomysł, głównie za sprawą zainicjowanej na początku 1925 roku

³⁴ Zob. *Od Redakcji*, SM 1/1923, s. [199]; *Sprawozdanie z ogólnego zebrania delegatów Związku Miast Polskich w d. 8–9 września 1923 r.*, SM 1/1923, s. 197–198; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Miast Polskich i z działalności biura Związku Miast Polskich za r. 1923*, SM 2/1924, s. 124–144.

³⁵ Na kwartały podzielono też cały rocznik w wydanym *Skorowidzu tomu IV „Samorządu Miejskiego” za rok 1924*, dodatek do SM 4/1924.

³⁶ Inaczej *Tablice dokumentów miejskich*. Współtworzona przez ZMP międzynarodowa bibliografia specjalna rejestrująca czasopisma o tematyce municypalnej; zob. K. Makles, *Zagadnienia bibliograficzne na lamach „Samorządu Miejskiego” (1921–1939)*, [w:] „Studia Bibliologiczne”, t. 19, red. A. Sitkowska, Katowice 2011, s. 88–99.

³⁷ Zob. *Od redakcji*, SM 4/1924, s. 185.

³⁸ Z moich wyliczeń wynika, że przypadająca na jeden numer średnia liczba stron wynosiła w przybliżeniu 98 (pod uwagę wziąłem też 31 stron poświęconych na reklamę).

wymianie czasopism z zagranicznymi związkami miast. Taką drogą otrzymywano periodyki z 13 krajów. W numerze pierwszym także pojawiają się *Komunikaty* opracowane przez redakcję³⁹. Przygotowujący kolejne numery SM nadal przekazywali bieżące informacje ze Związku, z życia miast (kronika krajowa i zagraniczna) oraz różnorodne akty prawne. Wraz ze zwiększającą się liczbą miast członkowskich, co było skutkiem uchwały VII Zjazdu, wzrastała też liczba prenumeratorów czasopisma. W roku 1925 było ich już aż 647, zamawiających 734 egzemplarzy. Wynika z tych danych, że organ Związku prenumerowany był nie tylko przez miasta członkowskie, których w owym roku było 509⁴⁰. Przypuszczam, że czasopismo abonowały także osoby prywatne, zainteresowane sprawami samorządowymi⁴¹.

Liczba subskrybentów wzrosła w 1926 roku. Było ich już 830, otrzymujących 964 egzemplarze⁴². H. Grotowski kolejny raz zmienił, zapewne w związku z potrzebami adresatów, koncepcję periodyku. Wzrósł udział redakcji i administracji, które przygotowały, nie zaprzestając poprzednich form działalności, aż 11 spośród 30 rozpraw w ukazującym się regularnie miesięczniku. Były to między innymi najwcześniejsze monografie miast⁴³. Pojawiły się, co było nowością w SM, pierwsze fotografie. Rocznik 1926 należał przeto do bogato ilustrowanych. Nadto w formie numerowanych dodatków kwartalnych wydawane były, będące dotychczasowo częściami czasopisma, „Skorowidz Ustaw i Rozporządzeń” oraz „Bibliografia Zagraniczna”⁴⁴.

Wyżej wymienione dodatki utrzymały się także w 1927 roku. Niewiele też zmieniła się struktura regularnie ukazującego się miesięcznika. Rozszerzył się nieznacznie dział *Komunikatów*, już nie tylko redakcyjnych, ale i nadesłanych. Nieznacznie zmniejszyła się objętość czasopisma, a co za tym idzie, ilość zawartych w piśmie artykułów i rozpraw, wśród których ukazało się 27 autorskich i 6 opracowanych przez redakcję.

Ostatni rok, 1928, redagowania przez Grotowskiego „Samorządu Miejskiego” można zaliczyć do lat przestoju. Nie wpłynęły na to trudne warunki gospodarcze ani zawirowania wewnątrz ZMP. Czasopismo nadal ukazywało się jako miesięcznik.

³⁹ *Komunikaty* pojawiały się w numerze 1, 3 i 12. Najwcześniejszym komunikatem była informacja o *Przewodniku Bibliograficznym*; zob. *Przewodnik Bibliograficzny*, SM 1/1925, s. 70–71.

⁴⁰ Informacje opracowałem na podstawie: *VII Ogólne Zebranie Związku Miast Polskich*, SM 3/1925, s. 278–279; [H. Grotowski], *Dziesięciolecie Związku Miast Polskich (1917–1927)*..., s. 656–657.

⁴¹ Dowodem na słuszność mojej tezy jest znaleziony na oprawie jednego z roczników SM ekslibris księgozbioru Tadeusza Przeorskiego, który był jednym z aktywniejszych autorów omawianego czasopisma.

⁴² Zob. [H. Grotowski], *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1917–1927)*..., s. 657.

⁴³ Cykl *Monografie miast* ukazywał się w latach 1926–1927. Monografie opisują szczegółowo dzieje poszczególnych miast. Często rozprawy wzbogacone były bibliografią przedmiotowo-podmiotową oraz fotografiami. Na łamach SM ukazały się, czasem jako pierwsze rysy dziejów, monografie Będzina, Stryja, Przasnysza i Myślenic.

⁴⁴ Informacje pochodzą z: SM 1–12/1926; [H. Grotowski], *Dziesięciolecie działalności Związku Miast Polskich (1919–1927)*..., s. 657.

Wyszły jednak tylko 4 zeszyty dodatku „Bibliografja Zagraniczna”. A sam periodyk zmniejszył znacząco swoją objętość⁴⁵. W 12 numerach ukazało się 30 rozpraw i artykułów autorskich, lecz ani jeden redakcyjny. Przy tak wysokiej liczbie artykułów brak było miejsca na inne działy, opracowywane przez redakcję. Można nawet powiedzieć, że redakcja, mimo podania osoby Grotowskiego jako redaktora, nie wykazywała prawie żadnej aktywności pisarskiej. Wyjątkowym autorem w omawianym roczniku był Leon Władysław Biegeleisen, którego nazwisko pojawiło się aż w 9 zeszytach, zarówno jako autora rozpraw, jak i tłumacza artykułu, a możliwe, że nawet artykułów do jednego z dwóch opracowanych przez redakcję działów⁴⁶. Przypuszczam, że L.W. Biegeleisen już w roku 1928 pełnił obowiązki nieformalnie kierującego czasopiśmem. Jako „redaktor”, w miejsce H. Grotowskiego, pojawił się dopiero w styczniowym numerze roku następnego i funkcję swą pełnił do początku roku 1930.

Biegeleisen urodził się we Lwowie w 1885 roku. Był doktorem prawa Uniwersytetu Lwowskiego oraz konsulentem ekonomiczno-agralnym Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych. Następnie został docentem Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, po czym profesorem ekonomii politycznej i historii doktryn ekonomicznych Wyższej Szkoły Dziennikarskiej w Warszawie⁴⁷. Opublikował szereg rozpraw naukowych z zakresu administracji komunalnej, doktryn politycznych, ekonomii, gospodarki i samorządu. Sama tylko *Polska bibliografia prawnicza samorządu terytorialnego 1840–1983* zarejestrowała 30 publikacji nowego redaktora SM⁴⁸. Mamy więc do czynienia z wysokiej klasy specjalistą w dziedzinach związanych z samorządem miejskim.

Plany L.W. Biegeleisena widoczne są już w jego pierwszej informacji redakcyjnej w SM, z której dowiadujemy się, że periodyk był jedynym w Polsce miesięcznikiem specjalnym, poświęconym sprawom samorządowym, a „coraz bardziej rosnące znaczenie czynnika komunalnego w życiu publicznym Polski wymaga, poza dorywczym traktowaniem zagadnień komunalnych, ściśle naukowego i przedmiotowego badania zjawisk samorządowych”. W tym samym tekście zapowiedziano, że na łamach czasopisma szerzej spostrzeżone zostaną tematy gospodarczej polityki komunalnej oraz statystyki miast. Ich publikowaniem zajmą się „najwybitniejsi znawcy teorii i praktyki samorządowej”. Sam zaś periodyk będzie wzorem sobie podobnych pism zagranicznych — za pośrednictwem oryginalnych studiów zbiorem nowatorskich prac z ekonomii i administracji komunalnej. Ponadto opisywane będą „zdobycze życia komunalnego na Zachodzie”. Z poprzednich roczników pozosta-

⁴⁵ Z moich wyliczeń wynika, że średnia liczba stron, przypadająca na jeden numer, wynosiła w przybliżeniu 47 (pod uwagę wziąłem też 32 strony poświęcone na reklamę). Jest to mniej o 47% w stosunku do roku 1924.

⁴⁶ Źródło: SM 1–12/1928.

⁴⁷ Podają za: A. Peretiatkowicz, M. Sobeski, *Współczesna kultura polska...*, s. 13.

⁴⁸ Zob. A. Wiktorowska, *Polska bibliografia prawnicza samorządu terytorialnego 1840–1980*, Warszawa 1986, poz. 560–561, 1286–1287, 1778, 1920, 2382–2397, 2764–2772.

nie „stały dział bibliograficzny i recenzyjny”⁴⁹. Nowe dla periodyku było wprowadzenie zeszytów specjalnych, poświęconych poszczególnym zagadnieniom komunalnym. Redaktor założył i sprawnie przeprowadził reorganizację czasopisma, które pod jego redakcją, jak jeszcze nigdy dotąd, zyskało naukowy charakter. Stało się to głównie za sprawą publikacji wielu fachowców, których L.W. Biegeleisenowi udało się zaprosić do współpracy. Zaniechano zaś drukowania poprzednich dodatków, za to od listopada zaczął ukazywać się „Kwartalnik Urbanistyczny” poświęcony zagadnieniom planowania⁵⁰.

Ziściły się ambitne plany redaktora o fachowym, choć hermetycznym i oderwanym od praktyki piśmie. Stało się to jednak kosztem istotnej i cieszącej się dużym zainteresowaniem części periodyku, dokumentującej działalność ZMP, wydarzenia bieżące oraz zmieniającą się sytuację legislacyjną w państwie. Można nawet powiedzieć, że w roku 1929 regularnie ukazujący się miesięcznik był głównie „poświęcony polityce komunalnej”⁵¹, co musiało wpłynąć na zmianę redakcyjną, która nastąpiła w roku 1930.

Miejsce L.W. Biegeleisena już w styczniu zajął, mianowany w połowie 1929 roku na stanowisko dyrektora Biura ZMP, Marceł Porowski, który funkcje swą pełnił aż do wybuchu II wojny światowej.

Urodził się 4 lutego 1894 roku w Woli Bystrzyckiej. Był absolwentem wydziału ekonomicznego Politechniki Petersburskiej. Na początku pracował w Departamencie III Samorządu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a później został naczelnikiem Wydziału Finansów Komunalnych. Był też — z ramienia ZMP — przedstawicielem w Państwowej Radzie Kolejowej, Komisji Komunalnego Funduszu Pożyczkowo-Zapomogowego oraz Komisji Porozumiewawczej Centralnych Zrzeszeń Samorządowych, a także pełnił funkcję członka Rady Międzynarodowego Związku Miast⁵². M. Porowski był więc zarówno teoretykiem ekonomii, jak i praktykiem samorządowym o sporym doświadczeniu w instytucjach państwowych.

Obejmując kierownictwo pisma, podjął się od razu jego reorganizacji. W pierwszym swoim artykule rozpoczynającym podwójny zeszyt 1–2, będącym swego typu manifestem programowym, M. Porowski, odnosząc się z szacunkiem do dokonań swego poprzednika, wyraził akcentował swoje odmienne od byłego redaktora sta-

⁴⁹ Informacje pochodzą z: *Od redakcji*, SM 1/1929, s. 1–2.

⁵⁰ Zob. *Od redakcji!*, SM 7–8/1929, s. [586]. Właściwa nazwa czasopisma planistów to „Biuletyn Urbanistyczny. Organ Towarzystwa Urbanistów Polskich”. Dodawany do SM, aż do roku 1939, w zeszytach o objętości ok. 55 stron, jako kwartalnik (nieregularny), poświęcony urbanistycznym sprawom miast. Posiadał własny komitet redakcyjny, w którego skład wchodził: Tadeusz Dalbor, Helena Kurkiewicz, Kazimierz Lier i Leonard Tomaszewski. Biuletyn wydawany był przez Towarzystwo Urbanistów Polskich. Ukazało się 7 roczników.

⁵¹ Taki właśnie podtytuł widnieje na dodatku do SM 1/1930: „Samorząd Miejski, miesięcznik poświęcony polityce komunalnej organ Związku Miast Polskich. Spis rzeczy za rok 1929”.

⁵² Podaję za: A.K. Kunert, *Porowski Marceł*. Hasło w: *Polski słownik biograficzny*, red. E. Rostworowski, Wrocław 1972, t. 17, s. 666–668.

nowisko: „dociekaniom naukowym, opartym na obszernym materiale statystycznym, musi być poświęcone osobne, ściśle naukowe pismo samorządowe, które by służyło wspólnym celom i interesom wszystkich gałęzi samorządu terytorialnego”⁵³. W roku 1930 „Samorząd Miejski. Organ Związku Miast Polskich”, bo taki teraz otrzymał pełny tytuł, stał się dwutygodnikiem, wychodzącym 1 i 15 każdego miesiąca. M. Porowski, jak napisał o tym we wspomnianym przed chwilą artykule, stworzył nową strukturę działową (utrzymującą się aż do 1939 roku). I tak każdy numer miał składać się z artykułu na temat ważnej kwestii samorządowej, wyników badań z zakresu urbanistyki, a przede wszystkim ustroju i finansów komunalnych, a poza takim artykułem — do każdego numeru miał wejść dział poświęcony gospodarce miejskiej, dział informacyjny o przedsiębiorstwach pracujących dla miast, kronika, sprawozdania ZMP, poradnik, przegląd czasopism oraz aktualne komunikaty. M. Porowski poinformował też, że periodyk dąży do samowystarczalności, przypomniał przy tym o obowiązku prenumeraty oraz o tym, że istotnym źródłem finansowania są anonse. Powołał się też na uchwałę Komitetu Wykonawczego ZMP, z 19 grudnia 1929 roku, w której mowa o tym, że miasta powinny uznawać periodyk „jako własny organ i jak najenergiczniej popierać jego poczynania i rozwój”, pouczył, w jaki sposób winno się wspierać czasopismo⁵⁴.

Organ Związku znacznie się rozrósł objętościowo⁵⁵. Jako stałe dodatki do „Samorządu Miejskiego” wyszły: wspomniany już „Biuletyn Urbanistyczny”, „Biuletyn Wodociągowo-Kanalizacyjny”⁵⁶, „Zdrowotność Publiczna”⁵⁷ oraz „skorowidze”⁵⁸. W omawianym okresie pojawiały się także dodatki niestałe (okazjonalne), jak „Biuletyn Ogrodniczy”, sprawozdania zjazdowe oraz dodatki tematyczne. W czasie, gdy czasopismo redagowane było przez M. Porowskiego, ukazało wiele cennych cy-

⁵³ *Miasta popierajcie nasze czasopismo. Uwagi redakcji z powodu reorganizacji czasopisma „Samorząd Miejski”*, SM 1–2/1930, s. 1.

⁵⁴ Informacje pochodzą z *Miasta popierajcie nasze czasopismo...*, SM 1–2/1930, s. 1–6; zob. też *Protokół posiedzenia Komisji Wykonawczej Zarządu Związku Miast Polskich z 19 XII 1929 r.*, SM 1–2/1930, s. 42–44.

⁵⁵ Z moich wyliczeń wynika, że w latach 1930–1939 średnia liczba stron przypadająca na jeden numer wynosiła w przybliżeniu 62, czyli w miesiącu ok. 124 strony (pod uwagę wziąłem też strony poświęcone na reklamę, nie wliczyłem zaś dodatków). Dla przykładu podam, że w latach największej aktywności rocznik dochodził nawet do objętości 1832 stron. Miało to miejsce w 1937 roku.

⁵⁶ Pełna nazwa periodyku to „Biuletyn Wodociągowo-Kanalizacyjny. Organ poświęcony sprawom wodociągowo-kanalizacyjnym i urządzeń techniczno-zdrowotnych”. Wychodził w latach 1933–1937, jako z założenia kwartalny, w istocie nieregularny dodatek do SM, w objętości ok. 30 stron w poszczególnych zeszytach, które często były łączone. Posiadał własną redakcję (redaktorem był Ludwik Piekarski) i administrację. Wydawcą był Polski Instytut Wodociągowo-Kanalizacyjny w Warszawie.

⁵⁷ Ukazywał się nieregularnie jako dodatek do SM, w latach 1932–1935, w objętości ok. 8 stron. Posiadał własnych redaktorów, byli nimi Kazimierza Karraffa-Korybut i Aleksander Safarewicz. Wydawcą pisma był ZMP.

⁵⁸ Wydawane były co roku, jako dodatek do ostatniego numeru SM, a stanowiły zindeksowany spis zawartości czasopisma za ostatni rok.

klów przedmiotowych. Wśród nich wymienić należy: poświęcony sprawom gospodarczym zespół artykułów zatytułowany *Gospodarka Miast w Świetle Liczb*⁵⁹ bądź unikatowy pod wieloma względami cykl *Bibliografia Miast Polskich*⁶⁰. M. Porowski konsekwentnie realizował swoją wizję periodyku.

W 1931 roku, od zeszytu 10, do M. Porowskiego dołączył, jako „redaktor odpowiedzialny”, Stanisław Pastuszyński. W SM wspomagał on dotychczasowego „redaktora odpowiedzialnego” aż do wybuchu wojny. Awansował nawet, w ostatnim zeszycie, podwójnym — 14–15 z 1939 roku, na „redaktora”, obok M. Porowskiego. To dlatego na łamach czasopisma widoczny jest większy udział wzmocnionej teraz redakcji. Pojawiły się w dużych ilościach informacje redakcyjne, zapowiadające łączenie zeszytów wakacyjnych⁶¹, przeniesienie działów do numeru przyszłego, życzenia świąteczne, notki okolicznościowe, komentarze wydarzeń⁶², przypomnienia o prenumeracie oraz sprostowania. Każdy rocznik zaczyna się wstępem redakcji, podsumowującym rok poprzedni i wyznaczającym założenia na najbliższy⁶³. Przez cały czas były także redagowane rozbudowane działy dotyczące bieżących spraw miejskich. W omawianym okresie ukazały się liczne ogłoszenia, reklamy i — co jest nowością — informacje o przetargach na roboty miejskie, do czego na różne sposoby namawiały redakcja i administracja. Sprawilo to, że pismo stało się samowystarczalne finansowo⁶⁴.

Osobie redaktora Porowskiego zawdzięczać można fakt, że z nieregularnego, zmieniającego często swą konstrukcję czasopisma, organ ZMP przeistoczył się w stale ukazujący się, spójny oraz wszechstronnie oświetlający z punktu teoretycznego i praktycznego sprawy komunalne, a co równie ważne, będący forum umożliwiającym aktualną dyskusję prasową, oddającym głos wszystkim miastom Polski. Rozkwit tak sprawnie rozwijającego się pisma przerwała we wrześniu 1939 II wojna światowa.

⁵⁹ Był to cykl częściowo autorski. Jak przypuszczam, informacje znajdujące się w poszczególnych publikacjach pochodziły z filii Głównego Urzędu Statystycznego. Przypuszczenie swoje opieram głównie na biogramie jednego z autorów, Michała Werka, który był kierownikiem Głównego Urzędu Statystycznego w Bydgoszczy, oraz na tym, że szczegółowość ukazanych w tych studiach danych statystycznych wymagały przeprowadzenia wieloletnich i bardzo wnikliwych badań. W opracowaniach opisano 28 różnego typu miast.

⁶⁰ Wydawnictwo to miało być bibliografią rejestrującą wszystkie jednostki administracyjne mające prawa miejskie. Zamierzeniem była kompletność, więc rejestrowano wszystkie dokumenty (zwarłe, ciągle wraz z artykułami i archiwalia) dotyczące miast Polski. Z bibliografii tej zdołał ukazać się tylko fragment, jedna część *Bibliografii miast pomorskich*. Poszczególne części *Bibliografii Miast Polskich* ukazywały się w zeszytach: 11–22/1936, 1/1937, 19/1837, 20/1937.

⁶¹ Informacje tego typu pojawiają się zwykle w 2 zeszytach poprzedzających łączenie numerów. W latach 1930–1939 najczęściej wychodziły łączone po dwa zeszyty: 14–15 i 16–17, rzadziej 1–2 i 10–11.

⁶² Wyróżnia się zwłaszcza numer poświęcony Józefowi Piłsudskiemu; zob. SM 10/1935.

⁶³ Zob. *Od redakcji*, SM 2/1932, s. 67.

⁶⁴ Świadczą o tym coroczne sprawozdania finansowe, publikowane na łamach organu Związku; zob. choćby *Sprawozdanie z działalności Związku Miast Polskich za okres 1.IV.1938 – 1.IV.1939 r.*, SM 10–11/1939, s. 799–825.

Redaktor M. Porowski, nie mogąc dalej redagować SM, nie zaprzestał jednak działalności na rzecz miast. Jako osoba niezwykle kompetentna już 16 IX 1939 roku został mianowany na stanowisko delegata Komisarza Cywilnego na obszar starostwa grodzkiego Warszawa-Południe. W czasie okupacji niemieckiej pracował w Zarządzie m. st. Warszawy jako kierownik Miejskiego Biura Dzielnicowego Warszawa-Śródmieście, od 1940 roku jako wicedyrektor Wydziału Administracyjnego i Miejskiego Biura Kontroli. Pełnił także funkcje doradcy przy komisarycznym burmistrzu m. st. Warszawy. Był czynny w konspiracji. Piastował godność Okręgowego Delegata Rządu na m. st. Warszawę i kontynuował wojenne zadania przedwojennego prezydenta miasta. W czasie powstania „sprawował pełnię władzy cywilnej w Warszawie”.

Po wojnie pracował na różnych stanowiskach w Ministerstwie Administracji Publicznej oraz w Centralnym Biurze Projektowym Budownictwa Miejskiego. We wrześniu 1951 roku został zwolniony z pracy, oskarżony o kolaborację i ludobójstwo, aresztowany i skazany na karę śmierci, którą zmieniono później na dożywocie. Na mocy amnestii kwietniowej 1956 roku został zwolniony i w 1957 roku decyzją Sądu Najwyższego uniewinniony. Zmarł 21X 1963 roku⁶⁵.

Podsumowując działalność redakcji w czasie 19 lat ukazywania się SM, trzeba stwierdzić, że miała ona kluczowy wpływ na kształt i formę, w jakiej ukazywał się periodyk. Nie można jednak zapomnieć, że nadzór finansowo-merytoryczny nad działalnością pisma przypadał ZMP, który to ogłaszał konkursy na stanowisko redaktora — jak to miało miejsce w sytuacji W. Kozłowskiego — i odwoływał z funkcji. Związek miał więc pełną kontrolę nad czasopiśmie. Przy czym redaktorzy zachowali dużą autonomię działania, będąc w okresach sprawozdawczych rozliczani z tych prac.

Istotny wpływ na kształt czasopisma mieli autorzy, którzy współpracowali z redakcją SM. Autorami periodyku byli przede wszystkim samorządowcy, niejednokrotnie będący miejskimi delegatami Związku, pełniącymi w ośrodkach, z których pochodzili, istotne funkcje w urzędach komunalnych. W latach 1921–1939 na łamach pisma pojawiło się ich 270.

Udział niektórych osób współpracujących z periodykiem przyczynił się z pewnością do jego powstania. Mam tu na myśli wspomnianych już wcześniej: wysokiej klasy statystyka R. Sikorskiego⁶⁶, wielkiego propagatora spółdzielczości T. Toeplitza⁶⁷ czy profesora technologii chemicznej w Politechnice Warszawskiej — J. Zawadzkie-

⁶⁵ Podają za: J.K. Kunert, *Porowski Marcei...*, s. 666–668.

⁶⁶ Zob. *Sp. P. Dr Rudolf Sikorski* SM 8/1930, s. 343–344; R. Sikorski opublikował na łamach SM wiele rozpraw, np. *Samorząd miejski w Polsce i jego najbliższe cele*, SM 2–3/1921, s. 61–88, 151–178.

⁶⁷ Zob. S. Tołwiński, *Program Teodora Toeplitza. Przemówienie na akademii ku czci Teodora Toeplitza, urządzonej w Dzień Spółdzielczości, 13 czerwca 1937 roku przez Warszawską Spółdzielnię Mieszkaniową*, Warszawa 1937; Na łamach SM ukazało się 17 fachowych artykułów i rozpraw autorstwa T. Toeplitza, np. *Wydłużanie w świetle nowego prawodawstwa państw Centralnej i Wschodniej Europy*, SM 7–7/1929, s. 582–597.

go⁶⁸, publikujących zarówno w wydawnictwie z roku 1918, jak i z 1921. Ich doświadczenia były zapewne wielce pomocne w tworzącym się od podstaw organie prasowym Związku Miast Polskich.

Jednym z autorów był, także już wspomniany, prezydent Lwowa M. Chlamtacz, który podczas IV Nadzwyczajnego Zjazdu Miast Polskich w 1920 roku zgłosił wniosek dotyczący konieczności wydawania czasopisma związkowego⁶⁹.

Wydawał swe rozprawy w SM wspomniany już także pierwszy prezes ZMP, profesor prawa administracyjnego, adwokat, autor licznych prac naukowych, członek i założyciel wielu organizacji społecznych oraz promotor biblioteki prawniczo-samorządowej dla Rady Miejskiej w Warszawie, A. Suligowski⁷⁰. Artykuły na łamach periodyku zamieszczali też pozostali prezesi ZMP: prezydent Poznania, prawnik i ekonomista Jarogniew J. Drwęski, prezydent Warszawy, fabrykant i racjonalizator Piotr Drzewiecki, profesor technologii chemicznej J. Zawadzki oraz inżynier budownictwa Zygmunt Słomiński⁷¹.

Omawiane czasopismo najczęściej drukowało oryginalne artykuły i rozprawy o charakterze naukowym. Były to w dużej mierze studia z zakresu: administracji, architektury, bankowości, biografistyki samorządowej, chemii, ekonomii, geografii, gospodarki, higieny, historii, medycyny, politologii, prawa, statystyki, techniki weterynarii. Publikowanie różnorodnych studiów z wyliczonych dziedzin nie wyczerpuje całości tematów poruszonych w piśmie, gdyż ukazały się także artykuły opracowane na potrzeby praktyki miejskiej, a wszystkie z wymienionych dziedzin zakotwiczone zostały w kontekście miejskim. Nie pojawiają się właściwie artykuły osób nie związanych naukowo bądź praktycznie ze sprawami gospodarki komunalnej. Osoby publikujące były więc specjalistami od spraw komunalnych i tematów z nimi związanych. A zestawienie na łamach jednego tytułu prasowego zarówno osób o doświadczeniu praktycznym, jak i wysoko wykwalifikowanych teoretyków dało efekt nadzwyczajny. Pismo stało się jedynym w swoim rodzaju, bardzo wartościowym i atrakcyjnym źródłem wiedzy o zagadnieniach municypalnych, wszechstronnie oświecającą podejmowaną tematykę.

Przez cały swój cykl wydawniczy SM ukazywał się w jednakowym bibliotecznym formacie 220 × 160 mm, a więc *octavo*⁷². Takie wymiary pozwalały, zgodnie z za-

⁶⁸ Zob. A. Peretiatkiewicz, M. Sobeski, *Współczesna kultura polska...*, s. 306; Na łamach SM J. Zawadzki opublikował 19 artykułów poruszające szeroko zagadnienia municypalne np. *Ochrona lokatorów a glód mieszkaniowy*, SM 4/1921, s. 266–274.

⁶⁹ M. Chlamtacz opublikował na łamach SM kilka rozpraw o charakterze prawniczym, jednym z nich był artykuł *Rządowe projekty ustaw o utworzeniu województwa stołecznego oraz o administracji samorządowej w województwie stołecznym*, SM 20/1936, s. 1432–1438.

⁷⁰ Zob. tamże, s. 248.

⁷¹ Zob. R. Szwed, *Prezesa Związku Miast Polskich...*, s. 137–153.

⁷² Istnieje prawdopodobieństwo, że wymiary roczników mogły być nieznacznie większe, w granicach 5 mm, gdyż, jak już zaznaczałem, miałem głównie styczność z zeszytami oprawionymi w roczniki. Mogły być one, po przeszyciu, dla wyrównania przycięte przez introligatora.

mysłem redakcji, swobodnie oprawiać zeszyty w tomy, które miały imitować tomy wydawnictwa zwarteo.

W czasopiśmie SM można wyszczególnić trzy typy papieru zgodnie z jego zastosowaniem: papier stosowany na oprawę⁷³, papier drukowy wykorzystany do druku zeszytów⁷⁴ oraz papier stosowany do druku fotografii⁷⁵.

Łączna objętość SM po zsumowaniu liczby stron w rocznikach 1921–1939 wyniosła 20 770 stron samego tekstu. A do tej sumy trzeba byłoby doliczyć jeszcze strony reklamowe, których było około 250, różnego typu nieliczbowane wkładki, jak zdjęcia oraz dodatki, których objętość wynosiła w przybliżeniu ok. 2000 stron. Po zestawieniu tych wszystkich liczb otrzymalibyśmy ponad 23 000 stron. Można więc powiedzieć, że objętość periodyku jest zadziwiająca. Czasopismo przechodziło różne etapy periodyzacyjne, związane z kryzysami ekonomicznymi oraz zmianami redakcyjnymi, co niewątpliwie odbijało się na liczbie stron, która wahała się od 198 (w roku 1923) do 1832 (w roku 1937). Różnice objętości są więc znaczące. Kolejno roczniki SM ukazywały się w różnej objętości, obrazowo przedstawia to tabela 2.

Ogólna liczba stron ma oczywiście przełożenie na średnią liczbę stron przypadającą na zeszyt. Ta waha się od 51 stron w 1930 roku, do 200 stron w 1922 roku i uwarunkowana jest często drukowanymi i posiadającymi osobną numerację dodatkami.

Tabela 2.

Ogólna i średnia objętość stron „Samorządu Miejskiego” w latach 1921–1939

rok	ogól. l. s.	l. z.	śr. l. s. w z.
1921	422	5	84
1922	800	4	200
1923	198	1	198
1924	655	4	164
1925	1150	12	96
1926	810	12	67
1927	980	12	82
1928	539	12	45
1929	1039	12	87
1930	1225	24	51
1931	1454	24	61
1932	1330	24	55
1933	1351	24	56
1934	1342	24	56
1935	1355	24	56
1936	1602	24	67
1937	1832	24	76
1938	1631	24	53
1939	1055	15	70

Źródło: opracowanie własne.

⁷³ Zeszyty omawianego czasopisma oprawiane były w papier okładkowy o wysokiej gramaturze i różnych kolorach (białym, szarym, brązowym, zielonym lub fioletowym). Do wkładu zeszytu przytwierdzone były za pomocą klejenia. Papier okładkowy to produkt o dużej wytrzymałości i wysokiej trwałości mechanicznej, a co z tym idzie, dużej odporności na łamanie.

⁷⁴ Papier z wkładu zeszytów jest papierem drukowym. Ma niską gramaturę, domieszki ścieru drzewnego, można więc go zaklasyfikować jako papier klasy III–VII. Jest to papier o wysokiej kwasowości, niskiej wytrzymałości mechanicznej, podatny na przedarcia i złamanie. Stan zachowania jest charakterystyczny dla papierów drukowych z tego okresu; zob. B. Zyska, *Nad trwałością papierów drukowych*, Katowice 1993, s. 23–39.

⁷⁵ Papier ten, powlekany mieszanką pigmentowo-klejową, zwany jest też papierem kredowanym. To papier o wysokiej gramaturze, obu stronnie uszlachetniony powierzchniowo i bardzo wytrzymały.

Zamysłem redakcyjnym było opracowanie roczników. Dla ergonomii zastosowano najlepszą z możliwych form liczbowania, czyli paginację ciągłą. Jedyńm rocznikiem, który z niewiadomych przyczyn nie posiadał takowej, był rocznik 1924. Bez ciągłej paginacji ukazały się 4 zeszyty.

Stała paginacja jest elementem żywej paginy stosownej bez wyjątku we wszystkich rocznikach. Znajdowała się w nagłówku w odstępnie jednego wiersza i podkreślona była linią. Tekst zawarty w paginie był wyśrodkowany. W przypadku gdy pagina towarzyszyła rozprawom i artykułom, zawierała inicjał imienia autora, jego nazwisko oraz początkowe słowa tytułu. W przypadku artykułów anonimowych w nagłówku znajdował się tylko skrócony tytuł. Inaczej jednak żywa pagina opisywała działy o charakterze informacyjnym (przygotowywane przez redakcję). Zawierały on w nagłówku wyłącznie nazwę działu. Było to spowodowane głównie tym, że informacje w tych częściach czasopisma miały formę skrótową i często na pierwszej stronie tekstu znajdowało się kilka różnych informacji.

Organ prasowy ZMP w całym swym cyklu wydawniczym był wydawany jako periodyk. Niemniej ukazywał się w różnych odstępach czasowych (w: 1921 roku — miesięcznik, 1922 roku — kwartalnik, 1923 roku — rocznik, 1924 roku — kwartalnik, latach 1925–1929 — miesięcznik, 1930–1939 — dwutygodnik). Zawsze jednak, zarówno w zamyśle redakcji, jak i wydawcy, był wydawnictwem ciągłym.

Ukazujący się w latach 1921–1939 „Samorząd Miejski” przechodził różne momenty zwrotne, które — moim zdaniem — utwierdzały zarówno wydawcę, jak redakcję i współpracowników w celowości dalszego działania. Tym bardziej, że było to unikatowe na polskim rynku czasopismo, gdyż — jak żadne inne — potrafiło interdyscyplinarnie spojrzeć na sprawy miasta i samorządu. Pismo stało się jedynym w swoim rodzaju, bardzo wartościowym i atrakcyjnym źródłem wiedzy o zagadnieniach municypalnych. Było to możliwe dzięki wyjątkowemu spotkaniu się na łamach jednego tytułu prasowego zarówno osób o sporym doświadczeniu praktycznym, jak i wysoko wykwalifikowanych teoretyków. Dało to efekt nadzwyczajny, który w połączeniu z dobrze przemyślaną strukturą działową sprawiał, że periodyk był niewątpliwie niepowtarzalnym zjawiskiem wydawniczym. Pismo towarzyszące rozwojowi Związku Miast Polskich w ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej, która przerwała egzystencję sprawnie funkcjonującego wydawnictwa, stało się prasowym reprezentantem wszystkich miast Rzeczypospolitej Polskiej i jednym z czołowych tytułów o tematyce samorządowej ukazujących się w dwudziestoleciu międzywojennym.